

0871 2002 233

For up-to-date information, phone the All Wales Public Information Helpline: 0871 2002 233

Public Transport:

0871 2002 233

Lineil Gymorth Cymru Gyfan ar

L gael y wybodaeth ddiweddaraf ffonwch

Trafiadaeth Gyhoeddus:

NB. Stout footwear is recommended as some sections of path may remain muddy even in summer. Some footpaths meet, or cross, short sections of highway where children should be closely supervised.

www.discovercarmarthenshire.com

For further information on outdoor leisure in the County please visit:

Want to know more?

This is one of a series of recommended walks in Carmarthenshire. For further information on outdoor leisure in the County please visit: www.discovercarmarthenshire.com

Sylwer. Dylid gwisgo esgidiau cerdded cryf am fod rhannau o'r llwybrau yn debyg o aros yn fwdlyd hyd yn oed yn ystod yr haf. Mae rhai llwybrau yn croesi, neu'n cysylltu a, heoludd bla mae angen bod yn ymwybodwys os yr ydych yn cerdded yng nghwmni plant.

am wybodaeth bellach ar hamdden awyr agored yn y Sir, ewch i: yn Sir Gaerfyrddin, Eisiau gwych mwy?

Y Teithiau Cerdded

Llwybr Dylan a Bryn Syr John

Cyfes o deithiau cerdded sy'n dechrau ym maes parcio'r castell, ger y Grist, gyda chyfoeth o anifeiliaid a phlanhigion ar hyd y llwybrau. Lleolir paneli gwybodaeth mewn rhai manau i gyfoethogi'r darn trawiadol hwn o Llwybr Arfordir Cymru.

Mae'r teithiau cerdded i'r gogledd yn mynd heibio i gartref Dylan Thomas a'i fedd ym mynwent newydd Eglwys Martin Sant.

I'r de, mae Bryn Syr John neu'r 'Daith Gerdded Newydd' fel y'i gelwid gan yr awdur lleol Mary Curtis yn 1880, yn cynnig golygfeydd syfrdanol sydd wedi bod yn destun lluniau, peintiadau, ysgythriadau a ffotograffau lawer gwaith. Mae'n werth ystyried yr holl lwybrau, y rhai ar hyd yr hen gei a'r dramffordd tuag at gaeau agored Y Lees neu'r llwybrau coediog dros Fryn Syr John at Broadway a thu hwnt. Mae'n debyg mai cyfeirio at Syr John Perrot, ffefryn Elisabeth I y mae'r enw Bryn Syr John. Llwyddodd i osgoi cael ei ddienyddio, er iddo gael ei dynnu i mewn i gynllwyniau'r llys, ond bu farw yn Nhŵr Llundain.

Mae llwybr cyhoeddus newydd i Sandêr wedi cael ei greu ar gyfer cerddwyr a bydd yn ffurfio rhan o Llwybr Arfordir Cymru, sy'n cysylltu Sir Gaerfyrddin â Sir Benfro i'r gorllewin a Phenrhyn Gŵyr i'r dwyrain.

Y Côt Cefn Gwlad

Parchwch, Diogelwch, Mwynhewch

Parchwch bobl eraill

- Meddylwch am gymuned yr ardal ac am y bobl eraill sy'n mwynhau'r awyr agored
- Gadwch glwydi ac eiddo fel yr oedden nhw ac arhoswch ar y llwybrau oni bai fod mynediad agored ar gael

Diogelwch yr amgylchedd naturiol

- Peidiwch â gadael unrhyw arwydd eich bod wedi bod yno, ac ewch â'ch sbwriel gyda chi
- Cadwch gŵn dan reolaeth effeithiol

Mwynhewch a gwnewch yn siŵr eich bod yn saff

- Cynllunwch eich taith a byddwch yn barod am unrhyw beth annisgwyl
- Dilynwch y cyngor a'r arwyddion lleol

Pioden y Môr
Oystercatcher

The Countryside Code

Respect, Protect, Enjoy

Respect other people

- Consider the local community and other people enjoying the outdoors
- Leave gates and property as you find them and follow paths unless wider access is available

Protect the natural environment

- Leave no trace of your visit and take your litter home
- Keep dogs under effective control

Enjoy the outdoors and stay safe

- Plan ahead and be prepared
- Follow advice and local signs

Laugharne

In the late 11th century, the Normans established many earth and timber castles in South Wales, thus gaining a toe-hold on new lands. Laugharne, originally called Abercorran in Welsh, was no exception. A small defended town was established and settlers brought in, mostly from the west country of England. They followed the laws and customs and ways of farming of a typical Marcher Lordship, very different from Welsh traditions. The area outside the town was the 'Welshry', which remained settled by the Welsh. This division and duality gives Laugharne its very special character and traditions.

In 1247 the de Brian family, who had large holdings in Devon, were granted the Lordship of Talachar by the king. They dominated the town throughout the Middle Ages and granted the townsfolk special privileges in their famous charter of 1291. Laugharne's famous 'Common Walk' is held every three years on Whit Monday. This 'beating the bounds' ceremony is over 20 miles long, led by the Portreeve and Aldermen of Laugharne Corporation. Many of the places mentioned in the charter granted by Sir Guy de Brian in 1291 are retraced.

In the 16th and 17th centuries wealthy ship owners and merchants settled in Laugharne, increasing its importance. Until turnpike roads and railways were built in the 18th and 19th centuries, transporting bulky goods by sea was easier and cheaper. Small coasting vessels continued to use the port into the early 1900s. Siting led to cargoes being off-loaded onto barges to be carried up the Taf to St Clears. The town became a favourite place for sea captains to retire.

Laugharne has been a source of inspiration to poets and artists for a long time – not least William Turner, whose watercolour of the Grist with people salvaging wreckage. So Dylan Thomas is but part of a long tradition...

Crychudd
Heron

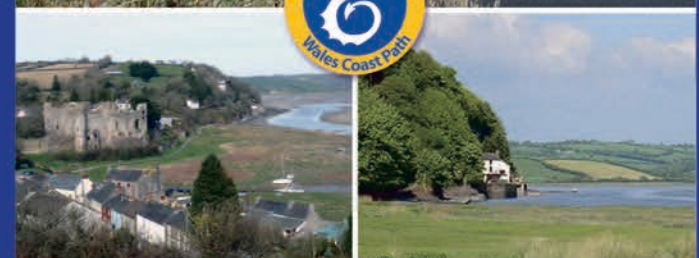
Talacharn

Sefydlodd y Normaniaid lawer o gastyll pridd a choed yn Nheubarth Cymru ar ddiwedd yr 11eg ganrif, gan ennill troedie ar dir oedd newydd. Nid oedd Talacharn, neu Abercorran byd hynny, yn eithriad. Sefydlwyd tref fechan wedi'i hamddiffyn a charodd ei gwladychu yn bennaf gan bobl o De-orllewin Lloegr, a oedd yn dilyn cyfreithiau ac arferion arglwyddiaethau'r gororau, yn wahanol i'r Cymry. Roedd y Cymry yn dal i wladychu'r ardal o gwmpas y dref. Yr ymranid ar ddeulioleth hon sy'n gyffwrll am gymuned a thradodiadau arbennig Talacharn.

Yn 1247 derbyniodd y teulu de Brian, a oedd yn dal llawer o dir yn Nyrnaint, arglwyddiaeth Talachar gan y brenin. Bu'r teulu hwn yn rheolir dref trwy gydol y Canol Oesoedd. Dyfarwyd breintiau arbennig ganddynt i'r trigolion yn eu Siart enwog yn 1291. Cynhelir taith gerdded enwog Talacharn bob tair blynedd ar y Llungrwm. Yn rhan o'r datth hon sydd dros 20 milltir o hyd, mae'r serenoni 'curio' terfynau ac arweini'r daith gan Borthaer a Henaduriaid Corfforaeth Talacharn. Caiff amryw o'r manau a enwir yn Siart'r 1291 Syr Guy de Brian eu ho'rhain.

Yn ystod yr 16eg ganrif ymsefydlodd perchnogion llongau a masnachwyr cyfoethog yn Nhalacharn, gan gynyddu ei bwysigrwydd. Symud nwyddau trwm ar y môr oedd y ffordd haws o fasnachu cyn dyfodol y ffordd tyreg a thelffyrdd yn ystod y 18fed a 19eg canrifoedd. Roedd llongau bychan yn dal i ddefnyddio'r porthladd hyd ddechrau'r 20fed ganrif. Wrth i'r aber lenwi a llaid trosglwyddwyd llwyth ar gyfchoed i'w dudo i'w fyny Afon Taf i Sander. Daeth y dref yn lle poblogaidd gan gapteinaid llong i ymddol.

Mae Talacharn wedi ysbrydoli beird ac artistiaid er amser math, gan gynnwys William Turner a dynnodd ddyffiliw o Gastell Talacharn sy'n dangos tonau gwyllt yn torri dros y Grist a phobl yn casglu maluron. Felly rhan yn unig o'r traddodiad math yw Dylan Thomas...

LLWYBR DYLAN

1 Y Castell a'r Grist

Sefydlwyd Castell Talacharn gyntaf yn 1116 ond mae'r muriau uchel yn perthyn i'r 15fed a'r 16eg ganrif pan dröwyd y castell yn blas caerog. Mae'n debyg mai talfyriad o 'Grist Mill' sef Melin Rawn yw'r 'Grist'. Mae'r morfeydd heli wedi datblygu yma dros y 100 mlynedd diwethaf. Gallai cychod gyrraedd at waelod muriau'r castell yn y Canol Oesoedd.

2 Cartref Dylan Thomas

Hwn oedd cartref Dylan Thomas rhwng 1944 a 1953, ond mae'r adeilad yn perthyn i ddechrau'r 19eg ganrif. Bu'n dafarn yn yr 1880au, The Ferry House Inn, ac yn iard adeiladu cychod yn ddiweddarach. Ceir golygfeydd gwych tuag at Fryn Syr John a'r aber oddi yma.

3 Cliffside

Llwybr poblogaidd ar lan yr afon gydag olion hen fythynnod a chwareli bach yw hwn. Hyd y 1950au, roedd cwch fferi yn rhedeg ar y llanw rhwng Ferry Point a Talacharn. Uwchben y clogwyni coediog ceir olion amddiffynfa o'r Oes Haearn, a gafodd ei aildefnyddio fel batri gynnu yn ystod y Rhyfel Cartref pan oedd Castell Talacharn dan warchae yn 1644. Mae ty cychod hynod islaw'r llwybr yn atgof o weithgareddau hamdden y 19eg ganrif.

4 Cychod Fferi a Chroesi'r Afon

Dyma lle'r oedd yr afon yn cael ei chroesi gan gychod fferi gerllaw fferm Cwm Celyn, ar ochr arall yr aber. I fyny'r afon roedd cychod fferi yn croesi ger Eglwys Llandeilo Abercywyn. Roedd bob math o deithwyr yn defnyddio'r llwybrau hyn yn y Canol Oesoedd ac yn ddiweddarach, gan gynnwys brenhinoedd, esgobion, pererinion a masnachwyr. Mae olion sarnau i'w gweld ar lanw isel.

5 Llwybr Arfordir Cymru

Mae Llwybr Arfordir Cymru yn cysylltu Talacharn gyda Sandcêr i'r gogledd a Phentywyn i'r gorllewin.

6 Eglwys Martin Sant

Mae'r eglwys hon yn dyddio i'r 13eg ganrif ac yn sefyll cryn bellter o'r dref. Gallai'r teulu de Brian fod wedi ei chysegru'r eglwys i Martin Sant o Tours. Saif ar safle eglwys Gymreig gynharach, oedd yn dyddio i'r cyfnod cyn i Dalacharn (Abercoran) ymddangos. Claddwyd Dylan Thomas yn y fynwent newydd yma, ac mae croes wen syml yn dynodi ei fedd.

7 Golygfeydd at yr Hugden

Corfforaeth Talacharn sy'n gyfrifol am y caeau agored yma, sy'n cael eu rhannu ymysg Bwrdeisiaid y dref. Mae'r lleiniau o dir yn cael eu gwahanu gan grynnau gwair sydd heb eu haredig a adweinir fel 'landsgrs'.

BRYN SYR JOHN

8 Ffin y Gorfforaeth

Wrth y gamfa edrychwch am yr arysgrif ar y graig. Ceir golygfeydd gwych o'r aber ac o'r môr tuag at Drwyn Wharley, eiddo'r Ymddiriedolaeth Genedlaethol, a Cover Cliff a Black Scar Ferry.

9 'Cockshilly'

Cewch ddewis llwybr uchel dros Fryn Syr John neu i lawr ar hyd 'Cockshilly' tuag at olygfyn drawiadol sy'n edrych dros yr hen gei a'r dramffordd, at Benrhyn Gwyr a Sir Benfro.

10 Cors Talacharn

Tir a gafodd ei adennill o'r môr ers y Canol Oesoedd, gyda chymorth datblygiad y twyni tywod. Lleolwyd rhai ffermydd ar fryncynau isel Cors y Dwyrain. I gyfeiriad Ginst Point gallwch weld morgloddiau'r 'Freething' a'r 'Saltings'. Gellir gweld yn glir hyd heddiw y cwysi rheolaidd a grëwyd wrth aredig y tir tua diwedd y 18fed ganrif.

11 Railsgate Pill

Tramffordd o'r 19eg ganrif a oedd yn cysylltu chwarel Coygan â glanfa fechan ar geg y Pill lle'r oedd calchfaen yn cael ei lwytho ar longau bach. Mae'r dedrau wedi mynd ond mae'r dramffordd, y sarn ac olion y cei bychan yn dal yma.

12 Y Lees

Tir comin isel (40 llain) sy'n eiddo i Gorfforaeth Talacharn, a roddwyd gan Syr Guy de Brian yn 1291. Pileri o haearn bwrw sy'n dynodi'r ffiniau.

13 Chwarel Coygan

Gwelir y brigiad amlwg hwn o galchfaen Carbonifferaidd o bell. Mae rhwydwaith eang o ogofeydd yn rhedeg trwy'r graig a thua 38,000 o flynyddoedd yn ôl roedd ffau hienas yno. Darganfuwyd offer llaw o garreg a ddefnyddiwyd gan bobl Neanderthalaidd yn yr ogof hefyd. Adeiladwyd bryngaer fawr yno yn ystod yr Oes Haearn, tua'r 2ail ganrif CC. Rhwng y 5ed a 7fed ganrif OC, yn ystod yr Oesoedd Tywyll, roedd y fryngaer yn gadarn i bennaeth pwerus lleol.

14 Back Lane

Yn ôl Mary Curtis cafodd llawer eu lladd ar y llwybr hwn pan ymosododd milwyr Cromwell ar y castell yn ystod y Rhyfel Cartref.

Gylfinir Curlew

TALACHARN LAUGHARNE

DYLAN'S WALK

1 Castle & Grist

Laugharne Castle was first established in 1116 but the towering walls date to the 15th and 16th centuries when it was a fortified mansion. 'The Grist' is probably a shortened form of Grist Mill or Corn Mill. The salt marshes have developed in the area over the last 100 years or so. In the Middle Ages, boats could come right up to the castle walls.

2 The Boathouse and Dylan Thomas

This was Dylan Thomas' home from 1949 to 1953. The building dates from at least the early 19th century. It was a pub in the 1880s, The Ferry House Inn, and later a boat building yard. It is a fine viewpoint towards Sir John's Hill and over the Taf Estuary.

3 Cliffside

A much-used route to the foreshore with the remains of older cottages and small quarries. Until the 1950s, an open-boat from Ferry Point to Laugharne was operated by a single boatman. Above the wooded cliffs are the remains of an Iron Age defended enclosure, reused as a gun battery during the Civil War siege of Laugharne Castle in 1644. A fine Victorian boathouse below the path is a reminder of 19th century leisure.

4 Ferries and River Crossings

A ferry crossing point close to Cwm Celyn farm, on the other side of the Taf Estuary. Upstream there were ferries below Llandeilo Abercowin Church. These were routes used through the Middle Ages and later by travellers, including kings, bishops, pilgrims and merchants. Traces of causeways are revealed at low tide.

5 Wales Coast Path

The Wales Coast Path links Laugharne with St Clears to the north and Pendine to the west.

6 St Martin's Church

The 13th century church lies some distance from the town on the site of an earlier, Welsh church which predated the foundation of the Anglo-Norman town. The de Brian family may have changed the dedication to St Martin of Tours. Dylan Thomas is buried in the new graveyard, marked with a simple white crucifix.

7 Views to The Hugden

These unenclosed open fields are held by Laugharne Corporation and shared amongst the Burgesses. The shares or strips of land are separated from each other by unploughed grassy baulks known as 'landsgrs'.

SIR JOHN'S HILL

8 Corporation Boundary

At the stile, look for the inscription on the rock. Excellent views back along the Taf estuary and seaward to the National Trust's Wharley Point, Cover Cliff and Black Scar Ferry.

9 'Cockshilly'

A choice of a higher route over Sir John's Hill or down along 'Cockshilly' to a spectacular viewpoint overlooking the former quay and tramway, extending to the Gower and Pembrokeshire.

10 Laugharne Marsh

Land reclaimed from the sea since the Middle Ages helped by the development of sand dunes. On the East Marsh some farms were sited on low hillocks. Out towards Ginst Point you can see 'The Freething' and 'The Saltings' sea walls. Late 18th century ploughing in regular ridges can still be very clearly seen today.

11 Railsgate Pill

A 19th century tramway used to run from Coygan Quarry down to a small wharf at the mouth of the Pill where limestone was loaded onto small coasting vessels. The rails are gone but the tramway, causeway and remains of the small quay can be seen.

12 The Lees

Low-lying common land (40 small strips or shares) belonging to Laugharne Corporation, first granted by Sir Guy de Brian in 1291. Cast-iron pillars mark the bounds.

13 Coygan Quarry

Seen at a distance, this outcrop of Carboniferous limestone has an extensive cave system. Some 38,000 years ago the cave was a Hyena den. Crude stone hand tools used by Neanderthal men were also found in the cave. In the 2nd century BC a large Iron Age hillfort was constructed here. In the 5th to 7th centuries AD the hillfort was the centre of power of a Dark Age chieftain.

14 Back Lane

According to Mary Curtis, there was much slaughter along this part of the route when the castle was stormed by Cromwell's soldiers during the Civil War.

